
Brassai Zoltán

„AZ ÉLET A ROTHADÁSBÓL KIKÉL”

(Gárdonyi Géza: Isten rabjai)

A szerelmi érzéssel, a beteljesíthetetlen vágygal számot vető nagy mű. Gárdonyi „legszebb könyve”: az *Isten rabjai*.

Az Isten rabjai fogantatásáról meglehetősen sokat tudunk, maga Gárdonyi meséli el a történetet – igaz, ő nem számított rá, hogy fia kimásolja a megsemmisítésre ítélt *Napló*ból. Az írónak a 90-es évek közepe táján kezébe került a híres Margit-legenda. Elolvasta, de „borzadozva” tette le. „Vallási örültek háza volt az – gondolta –, és az a szegény leány annak az örültségnek legsajnálatosabb áldozata.”

Tíz év múlva, mikor a *Magyar történelem* második kötetét lapozta, megdöbbenve olvasta Marczali és Szilágyi művében pont azokat a sorokat, melyek a legendában elborzasztották, azaz melyek Margit önsanyargatását, túlzásait feltehetően a legendaíró túlzásait mondták el. S már akkor, 1906-ban eszébe ötlött, hogy ezek helyett a lelki nemesség és jóság elemeit kéne kiemelni. S miután kisebbik fiát Pestre vitte iskolába, egy hétig járta vele a fővárost, csak hazaérkezve jutott eszébe, hogy a Margit-szigeti romokat nem nézte meg; újra elolvasta a legendát. „S mily más szemmel!

Ami részek az első olvasásban megdöbbsentettek, úgy elmentem mellettük, mint virágos udvaron a trágadomb mellett.

A sorok közt iparkodtam olvasni. S íme a sorok közül rám fénylett egy szent élet szépsége, mint ahogy a deszkapalánk résein átragyog a nap.”

Feljegyzései szerint 1906. október elsején kezdte el írni *Szent Margit regényét*. Mint mondotta, fel akarta támasztani a régmúlt e fenséges alakját. Csak megjelent egy nagy probléma.

„Az írónak adott az Isten halottfeltámasztó erőt, de bezzeg nem adott trombitát. Szálankint, szemenkint kell összeszedni a kevés maradványt; hozzárajzolni, hozzáalkotni a hiányzókat; a természettudósok számításával megalkotni egy lányomból az egész testet; saját lelkünkéből lehelni belé egy részt, hogy feléledjen.

S hogyan írnám meg egy zárt helyen élt élet történetét, holott oda férfi be nem léphetett?

Alkotnom kellett egy férfialakot, hogy annak az élete tükörül szolgáljon, s képét vesse a női klastrom rejtett életének.”

Ezeket a sorokat akkor írta, mikor kirajzolódott előtte a regény szerkezete, megvolt az elképzelése a mű felépítéséről. Erre az időre már jó adag jegyzet összegyűlt. Olvasta a kolostorok történetéről szóló munkákat, foglalkozott a középkor történetével, kapott baráti segítséget is, például Palucsák Pál dominikánus szerzetes segített neki értelmezni a rendek életét szabályozó regulákat; dr. Halász Császár egri tanár pedig a kezdetektől figyelemmel kísérte a munka alakulását. Nyilván szükség is volt, hogy valaki segítsen a szerzőnek a bonyolult középkori, ráadásul latin nyelvű egyházi szövegek értelmezésében, mivel ehhez kevés Gárdonyi roppant iparkodása a nyelvtanulás terén. (Hagyatékában 16 nyelven található könyvek, folyóiratok; több fontos mű két nyelven is, mint pl. Nietzsche vagy Voltaire németül és franciául is).

Gárdonyi megpróbálkozik, hogy valós adatok nyomára jusson, s ez sikerül is neki. A hagyatékában található cédulák szerint 42 apáca nevét leli meg, sőt azt is tudja, ki hány éves korában került a Nyulak-szigetén épülő klastromba. Feljegyzi 17 férfi szerzetes nevét is, őket már – könyve számára – egyéni vonásokkal is ellátja. Előfordul, még így is, hogy munka közben elakad, kutatnia kell, van úgy, hogy egy teljes hónap adatgyűjtéssel, rendszerezéssel telik. Ráadásul megakasztja a válóper megkezdése is; nincs kedve a regényen dolgozni, mikor más érzések marcangolják, de azért javíttatja a kéziratot. Majd elmenekül még az országból is, Olaszországba. A regény 1908. április 3-án jelenik meg, miután több hónapig várakozott az íróasztal fiókjában.

Fogadtatása ellentmondásos; dicséret és elmarasztalás egyaránt érte. Támadták, hogy érzéketlen a régi kor vallásossága iránt, hogy földhözragadtak a hősei, hiányzik belőlük az emberi, hiányzik a tendencia. És ne higgyük, hogy csak egyházi oldalról: a *Religió* kritikusa mellett elmarasztalja bizony Kosztolányi Dezső is, méghozzá igen éles hangú, ironikus cikkben. A közönség viszont megszereti a művet, s lassan a kritikák is jobbak lesznek, kezdi az *Isten rabjai* elfoglalni a helyét Gárdonyi főművei között.

Általában e regény apropóján beszélnek az író vallásosságáról. Egy időben dicsérően, majd más világban szörnyülködve említvén, hogy az egyház kisajátítja, félremagyarázza Gárdonyi művét, hogy megtérését bizonyítsa. Tény, ami tény: Sík Sándor beszél arról, hogy az író elítélte ifjúkori vallástalanságát és a vallás elleni támadásait, „és az Isten rabjait, ezt a meleg, katolikus ihletű könyvet, amely a középkori katolicizmust és a katolikus szerzetesség gondolatát nálunk oly szokatlan megértéssel festi, saját bevallása

---

szerint expiaciónak szánta”. És itt Prónai Antal szóbeli közlésére hivatkozik. A fiatalon elhunyt Prónai Antal irodalomtörténész, tanár, piarista szerzetes volt, aki pedagógiai lapokat is szerkesztett. Nem hiszem, hogy akár az ő, akár Sík Sándor szavát jogunk lenne kétségbe vonni, nyilván mondott ilyet Gárdonyi; és mondott és írt mást is. A többi gondolat között ez is keresztülfuthatott az agyán. Erre akár még jeleket is találhatunk a regényben; például azok a szavak, melyeket Margit árnya mond a gyertyába révedő Jancsinak a mű legvégén, igen mélyen átélt hitre utalnak, nagyon személyesnek tűnnek. De úgy vélem, nem ez a végső cél, melyért az Isten rabjait olvassuk és értelmezzük. Mint ahogy az sem lehet elemzés tárgya, hogy a regény mennyire szól a kor politikai válságairól, a katolikus egyház akkori helyzetéről, arról a „kulturális harcról”, mely ebben az időben zajlott, s ami a regény akkori fogadtatását nyilvánvalóan meghatározta. Ha csak erről lenne szó, akkor legfeljebb kordokumentum volna, nem érné meg az olvasást, leginkább csak történészek számára tartalmazna érdekességet. Ennél viszont jóval jobb a regény, nem véletlen, hogy ezután kezdtek emlegetni íróját a Nobel-díjra érdemesek között – ha csak szűk körben is.

Úgy vélem, ebben a műben teljesebben ki Gárdonyi nyelvművészete, érik be mindaz, amire eddig törekedett. Ez a nyelv árnyalt, hagyományos úton halad, mégis újszerű, hajlékonyan idomul az írói törekvésekhez. Nem tájnyelv, bár többen annak értelmezték, volt, aki egyenesen palócosnak nevezte, némi régies mázzal bevonva. Ez így nem igaz, mint ahogy nem volt igaz egy nyelvjárás ráerőltetése. Az én falum novelláira sem. Gárdonyi először is purista volt. Egybegyűjtött nyelvészeti írásai pontosan mutatják törekvését, hogy minden, valós vagy vélt idegenszerűséget, idegen (főleg német) hatást kiiktasson nemcsak az irodalmi, hanem a köznyelvből is. Erre jó példa, hogy a *magán kívül* kifejezést elítélte, mondván: „Megvan már a Margit-legendában is, de azért németesség. A magyar *elragadtatik, megháborodik, megbolondul, megörjül, nem tudja világát, elveszti a fejét* stb. a mondat szerint. „De kifogásolta a *magánhangzó*tól a *lírai költeményig* nyelvünk sok-sok ma már elfogadott szavát; az utóbbi helyett a *virág éneket* vagy *virágdalt* javasolta. Ebből az alapállásból, mely tudományosnak kevésbé volt nevezhető, a szépírónak sok haszna származott. Legfőképpen az, hogy általa alkotott, képzett szavakkal sikerült neki olyan árnyalatokat kifejeznie, melyekre addig nem igazán volt sikeres kísérlet irodalmunkban, s ezzel olyan hangulatot is áraszt a regény, melyet csak nagy művek képesek. Tömegével lehetne idézni. Jancsi figyelni az úton botorkáló vak asszonyt, s kajánul azt gondolja: „Mindjárt *beletop* a sárba”. A nagyotmondó Bajcsy vitéz úgy beszél a nehéz helyzetről, hogy „No hát akkor *meg is vakarództunk.*” *Mikor a vasrácsot kinyit-*

---

ják, a gyermekek Jancsi „szíve lükkögött” estefelé az ég „elpiroslott”, a fiú dolga végeztével „tovább lohajtott” és így tovább. Ezek a törekvések, mint írtam, már korábban megvoltak a művekben, de itt már egységes, költői nyelvet eredményeznek, mellyel a szerző árnyaltan jellemzi a hőseit éppúgy, mint az elbeszélőt. Gárdonyi él a szóteremtés eszközével is, de gyakrabban képez meglévő elemekből új szavakat, vagy stílushatást ér el egy eddig nem alkalmazott igekötő használatával.

A regényben gyakran írja le a közismert szavak nyelvjárási alakját. A „Hun vagy mán, no!”-szerű alakok, kifejezések egyszerre keltik a tájnyelvi és a régies hatást, azonkívül ezek alkalmasak arra, hogy a különböző műveltségi fokon álló szereplőket beszédükkel is megkülönböztesse. Érdemes figyelni, hogyan lesz választékosabb Jancsi beszédmódja a regény folyamán, ahogy nő és egyre több alkotás, sőt irodalmi ismeretanyag birtokába jut, hogy kis kertészgyerekből önálló ima megszerkesztésére alkalmas, világlátott – bár a kolostori rangsorban lemaradó – szerzetes lesz. De látjuk, mennyire különböznek beszédükben az egyes fráterek, vagy például Jancsi anyja és az úri származású szororok, külön nyelvet beszél a külföldről idevetődött Szikárdusz testvér, Julianusz barát, Ábis, és a nagyhangú Bajcsy vitéz.

Külön érdekessége a műnek a narrátor szerepe. Gárdonyi szakított elképzelésével, mely szerint egyes szám első személyű elbeszélés lehet a legjobb, és itt egy hagyományosan mindentudó elbeszélő mondja a történetet, ecseteli a helyzeteket. Legalább is első pillantásra úgy tűnik. De ebben ott rejtőzködik egyfajta meghívó elbeszélő én. Ugyanis az elbeszélőnek több, egymástól eltérő szerepe, szinte több egyénisége van. Kezdetben szokványos, történelmi időhöz nem köthető narrátori közlést olvashatunk, majd rövidesen, már az első oldalon megszólal a tudós elbeszélő, az író korának tanítója, s közli, zárójelben, hogy „nem volt még akkor iskola Magyarországon, csak egy-két papi iskola, de az se gyerekeknek”. Érdekes ellentétben áll ez a szerep, mely többször megismétlődik azzal a stílussal, ahogy a narrátor időnként megszólal. Jancsi bemutatásakor például azt közli, hogy „pufók, mint a kulacs, és borzas, mint a pemet”. Anyjáról megtudjuk, „vaskos-karú, dimbes-dombos asszony”. Egyfelől tudós elbeszélőnek mutatkozik a narrátor, másfelől pedig, szavajárása alapján, falusi tanítónak. És még van egy harmadik énje is: mikor szinte belehelyezkedik Jancsi személyiségébe, s az ő gondolatait, érzéseit mondja el, az ő nyelven beszél, s ez a nyelv együtt változik a szereplővel. Időnként elég nehéz is eldönteni, kinek a gondolatát halljuk a szabad függő beszédben. Mikor a Jancsit és anyját Pestre szállító kocsis medvesüvegét írja le, hozzáteszi, hogy „úgy szép a süveg, ha bő”.

Ezt gondolhatja a narrátor (a tanító), de lehet a kocsis süvegét irigykedve nézegető Jancsi véleménye is. Persze, a legfeltűnőbb és legérdekesebb a mű utolsó mondata: „A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa”. Egyedül, a főszövegtől csillaggal elválasztva áll ez a szentencia a regény legvégén, mintegy tanulásként, zárlatként. Az első olvasáskor magától értetődőnek tűnik, hogy az író-narrátor végső közlése, zárszava ez. Csakhogy a szívről, a szív rejtelméről éppen Jancsi fráter titokban rótt jegyzetei, el nem küldött levelei beszélnek, melyeket a regényben hosszan idéznek, mikor a prior és a lektor olvassák a bűnös lapokat, melyek fölött egy cím áll: *Egy halott levelei egy halotthoz*. És ebben ilyen mondatok vannak: „Az ajak lehet néma. A szív nem... Ez az én írásom: szívem megáradt érzéseinek kiömlése”. És később: „Nemcsak az elmének vannak gondolatai, a szívnek is.” Nyilvánvaló az összefüggés e sorok és a regény záró mondata között, melynek így több olvasata is van. Lehet az író narrátor válasza a történetekre; de lehet a templom falánál síró Jancsi gondolata, sőt lehet Jancsi jóval későbbi megállapítása is valahol egy szerzetesi cella mélyén, mikor titokban újabb betűket ró magának, emlékezésképpen. Még az is lehet, hogy azt a regényt, melynek utolsó mondata sötétlik előttünk. És ez többféle lehetséges olvasatát is jelzi Gárdonyi regényének, s rámutat arra, amiről már Kosztolányi is beszélt a versekkel kapcsolatban: Gárdonyi nagyon sokban előfutára a későbbi korok íróinak, költőinek, még ebben a szövegben bujkáló, több lehetséges olvasatot előlegező stílusban, regényformában is. Nem állítom, hogy mindezek az író tudatos, eltervelt megoldásai, csak azt, hogy lehetséges ilyen módokon is olvasni, érteni a művet.

Maga a regény három részből áll, s az egyes részek között több év telik el. Az író által főszereplőnek tekintett Margit élete zajlik a cselekmény fő szálán: a kisgyermekből felnőtt, apáca lesz, a végén pedig élete lezárul. Ezt nagyon pontosan, egyértelműen jelzik azok az eszközök, melyeket Gárdonyi kiemelten használ. Érdeemes megnézni az egyes részek zárlatait. Az első egység zárlatában Margit önfeledten kacér mozdulattal hajába tűz egy tulipánt, s közben Jancsit nézi. Ezért megdorgálják, s ő „talán könnyezett is szegyenletében”. A második rész azzal fejeződik be, hogy Margitra és három társára ráterítik a halotti leplet, ezzel végérvényesen apáca lesz; Jancsi itt is jelen van, s néhány korán nyíló rózsát helyez az oltárookra. A harmadik egység pedig Margit halálával fejeződik be, s Jancsi télen nevelt, liliom- és rózsavízzel illatosított liliomot helyez a halott lány kezeibe. Mint látjuk, a virágoknak kiemelt szerepe van a regény szövegében. A liliom ültetésével, felnevelésének titkaival kezdődik a regény, s Isten liliomának, Margitnak halálával, liliomos halálával végződik. Jancsi igazából nem tudja meg a liliom

---

titkát, apja meghal, mielőtt megmondhatná neki; ő csak az igazi titkot, a lélek titkát tanulhatja meg Margit példáján.

Vajon ki a főszereplő? Gárdonyi maga mondja el nekünk, hogy mi volt a célja. Elképzelése szerint az abszolút főszereplő Margit, róla akarta írni a regényt. „Hogy munkám alakjává Jancsi frátert tettem, annak magyarázatát fölöslegesnek vélem. Munkácsy Krisztus Pilátus képénél is előbbre van téve egy jelentéktelen római katona, mégis Krisztus marad a főalak.” Ez volt a szándék, melyet aláhúz egy másik bejegyzés is a naplóban: „Kezdtém írni Szent Margit regényét”. Szerencsére az elkészült mű ennél jóval több lett: az emberi élet, a lét alapvető kérdéseit boncoló, személyes érzésektől átítatott alkotássá vált.

Ez a regény, mint Gárdonyi szinte minden műve, a férfi–nő kapcsolatát ábrázolja, elemzi, gyötrődve, keresi a kérdést arra, hogyan lehet, hogyan kell élni. Magát a kérdést több szinten teszi fel, hiszen a főszereplők, Margit és Jancsi mögött ott van a többiek sorsa. Nem csak ők nem találhatják meg boldogságukat egymás mellett, hanem például egyedül marad Jancsi édesanyja, Julis asszony is, akinek reménykedése akkor kezdődik, mikor Jancsié, a pesti út során, miközben a jövőről beszélget a kocsisal, Miklós bácsival. S ennek rögtön vége is lesz, mivel őrá is rázárul a kolostor kapuja, s ezután már csak egyszer kérdi bátortalanul fiát, hallott-e azóta Miklós bácsiról valamit. És ott vannak a szerzetesek, akik közül mindenkinek megvan a maga története, mint egyikük mondja. Volt, aki őlt is, de valamennyit megkísérettette a szerelem. Erről a legtöbbit Ábris fráter tud, aki családját hagyta ott a szerzetesi élet hívására; elszökik egy nőhöz, majd visszatér, mert a két hívás közül az Istené volt az erősebb, ahogy Rudó fráter szavaival kifejezhetjük.

Az egri múzeumban megtalálhatjuk az Isten rabjai kéziratát. Ott láthatjuk, hogyan javított Gárdonyi az első kiadások előtt. Általános szokása volt, hogy kézzel írt, majd fiai gépelték le az első variációt, méghozzá úgy, hogy a gépirat csak a lap egyik felét foglalta el; erre azért volt szükség, hogy az írónak legyen tere a javításra-toldásra. Az *Isten rabjai* második lapján láthatjuk, hogy Gárdonyi hogyan írja bele filozofikus töprengéseit ebbe a lilás színnel gépelt szövegbe. Ide toldja be azt a részletet, mely majd kulcsmondat lesz: „Az élet a rothadásból kikél...” Ezt a hagymás növényekre mondja a már halálra készülő János kertész, aki valaha víg ember volt... és akkor mondja, mikor elkezd magyarázni Jancsinak a liliom titkait. Befejezni nem tudja, a titok titok marad, viszont a fiú valamit felfog: azt, hogy a rejtélyt magának kell megtalálnia. És a végén megérti a lényegét, ezért nevezi Isten liliomának a halott Margitot.

Az árpád-házi királylány sorsa is szennyből, rothadásból emelkedik ki. Kicsinyes gyűlölködés jellemzi mind az országot, melyért feláldozza magát, mind a kolostort, ahol nagyon sok bántalomban, lenézésben, értetlenségben van része. Ő úgy érzi, hogy azért kell szenvednie, önmagát gyötörnie, hogy az ország sorsa megváltozzék, hogy testvére és apja ne egymás ellen harcoljon, amikor még a tatár veszedelem réme is ott lebeg az egyszer már végigpusztított ország felett. A zárdában pedig megvetésben és lenézésben van része; még a viselkedésüket is ahhoz igazítják a szororok, hogyan viszonyul a királyné „engedetlen” lányához. Margit áldozata a regényben mégsem hiábavaló: a helyzet lassanként javul; ha nem is visszavonhatatlanul, de a király és fia között enyhül az ellentét, s a kolostorban is nő a királylány szerepe. Még a büszke herceglányt is megtéríti a példája, vele együtt tesznek fogadalmat a családból is, s ezt a szülők is elfogadják. Valamiféle katalizátori szerepet tölt be Margit a példájával: a világ, ugyan csak egy kicsit, de jobb lesz körülötte. Kitaró tisztasága tiszteletet ébreszt a léha cseh uralkodóban, akinek az első felesége is apáca volt, mint ahogy megjegyzik a szerzetesek arról vitatkozva, hogy mi lesz Margit sorsa.

És jobb lesz maga Jancsi. Ő is belátja, hogy a királylánynak elhivatása van. De meg kell értenie azt is, hogy e hivatást betöltve lehet Margit az övé. A két teremtés meglátja a másikban az érzelmileg neki rendeltetett embert, de egymásé csak Istenen keresztül lehetnek, Isten közvetítésével. A kislány Margit édes kisfiúnak nevezi Jancsit, mikor azt kéri, dobja vissza neki a labdát; némi kacérsággal hajába tűz egy virágot Jancsi előtt. De egyre inkább a láthatatlanság homályába vész, ott van valahol egy függöny mögött, ott térdel az oltár előtt, s alig látni belőle egy halvány vonást; ugyanakkor egyre inkább a fiúé is, mint ahogy egyre inkább az országé. Ezt Jancsi fráter megérti. Neki is megdobbant a szíve, mikor először látta a viruló kislányt a szigetre jönni; elbámulva nézte, mikor labdázott, figyelte hangját, kereste arcát a függöny mögött. És megtudta: akkor lehet az övé, ha Istené lesz. Szinte kétségbeesetten kérdezi társaitól, hogy ugye apáca lesz a királylány, nem pedig a cseh Ottokár felesége. Ehhez persze neki meg kellett tanulnia azt a leckét, mely szerint az ember „Isten lehelete”, és hogy „addig élünk ezen a földön, amíg tisztára nem érezzük, hogy mikor azt mondom, *én*, az nem a test”. Eddig a pontig teljesen nem jut el, nem is juthat. Nem véletlen, hogy aki őt erre tanítja, az maga vívódó, elbukó és fölemelkedő fráter, Ábris.

Margit és Jancsi lelki találkozása szükségszerűen ima által következik be. De ebben a találkozásban ott van mindkettejük vágya: a fiú keresi az alkal-

---

mat, hogy láthassa a lányt, Margit pedig éppen őt kéri meg arra, hogy új Szent Ferenc imát adjon nekik, „súlyos nyavalyákról szólót”. E pillanatot így jeleníti meg Gárdonyi:

„Margit akkor hozzáfordult:

– Írd le nekem, jó fráter. Jézus nevére kérlek!

– Leírom – rebegette Jancsi.

És áhítatosan pillantott Margitra.

A királylány bársonyos fehér arcán gyöngye pirosságot látott. Hosszúpillás fekete szeme nyugodtan nézett az ő szemébe. Olyan volt éppen, mint az álombeli parasztlány.”

Azt hiszem, a világirodalom egyik legszebben megírt találkozása. Benne van a szerelem és a kétség, a kapcsolat és az elérhetetlenség, az áhítat és a való élet álma. Margit itt egyszerre földi és égi nő, s mindkettőt Jancsi szemével látjuk. Nem tudja, valóban elpirult-e Margit, de az világos, hogy nyugodtan tekint a fiúra, aki érzékeli a lány szemének szépségét. Amit a jelenet nekik és nekünk mond: Margit a helyzet megértésében már többet tud Jancsinál. A fiú ezt csak a regény végén tudja átélni, mikor már emberi, földi érzéseit is kinyilváníthatja. Ezért tesz Margitra liliomot. De olyan liliomot, melynek kelyhébe liliom- és rózsaillatot öntött, a tisztaság és a földi szerelem illatát. Benn a templomban, hiszen mindketten a megbocsátó Isten rabjai. De sírni csak kinn, a kapuban lehet. Hiszen ott van a reménye egy újabb életnek, melyet már csak neki, a gyarlóbb embernek kell átélnie. A regény elején még Mária-üveget lopott, ez mardosta, de a reinkarnációban hívő szerzetestől megtudta: a reinkarnáció célja a folyamatos tökéletesedés, és Margit már tökéletes volt, „Isten lilioma”. Az a nő, aki az embert jobbá teszi, aki felemeli, nem pedig elbotoltatja, mint a többi, akiről Ábris beszélt, a nőket „ember-kigyónak” aposztrofálva.

Emellett az *Isten rabjai* olvasmányos történelmi regény is; itt hasznosítja mindazt Gárdonyi, amit az előző művekben kimunkált. Pontos a korrajz, nagy ismeretanyagot tartalmaz a regény, de egy pillanatilag nem érzi az olvasó, hogy tanítják. A leírásokat, a szokások megismertetését, a műveltséganyagot úgy építi be, hogy a cselekmény részét képezik. Például a Margit-szigeti kolostort úgy ismerjük meg, hogy a gyerek Jancsi felfedező körútra indul, s az ő szemével látjuk, miként épül a templom, a konyha, hogyan tervezik meg a kertet, melyet majd Julis néninek, a gyerek anyjának kell megcsinálnia. A szokásokra egyrészt tanítják Jancsit, elmondják, mit mikor kell csinálnia, hogyan kell véniát tennie, másrészt pedig a cselekmény során is sok mindenről szó esik: ellenőrzi a prior az

---

apáca kolostort, beteget látogat az orvos-barát, vitatkoznak, mi jobb: a világi vagy a papi élet. Érdekes, hogy a szokásokat Julis néni szemével is megismerjük, aki lelkesedve beszél Margit fejlődéséről, például arról, hogyan tud a kislány olvasni. Művészi szempontból tehát meg lehet köcskázni, az eddigi korszak szintézise a regény. És le is zár egy időszakot Gárdonyi életében és pályáján.

Sulyok Bernadett

A SZENT, A KÍSÉRTÉS ÉS AZ EKSZTÁZIS

(Kodolányi János: Boldog Margit)

„Ha Isten mindenható, ha Jézus megszületett s meghalt az emberek üdvéért, miért nincs vége már a világ végtelen nyomorúságának? Miért nem érkezik el Isten országa a Siralom völgyében? Nyilván azért, mert azoknak, akik a világ javáért könyörögnek, nincs még elég érdemük Istennél.”

(Kodolányi János: Boldog Margit)

A huszadik század magyar irodalmának egyik méltatlanul háttérbe szorított elbeszélőjének *Boldog Margit* című regénye pedig a tatárjárás kora és Margit jellemének alakulása képes megszólítani a mai befogadót. Elemzésemben segítségül hívom a mítoszkritika interpretációs módszerét. A regény témája, egy leány szentté válása. Így szinte felkínálja ezt a megközelítési módot.

A REGÉNY MAKROSTRUKTÚRÁJA

A) A TÉR ÉS AZ IDŐ SAJÁTOSSÁGAI

A bevezető és a befejező jelenet keretbe foglalja a művet, hangsúlyosak, szimbolikus jelentőségűek. Kezdőállapot a kislány Margit nyugós ébredése, míg környezete, illetve Katerina soror mosolyog. A regény végállapota: most a sororok sírnak, míg Margit eltávozása e világból boldog, a beteljes-

---

dést jelenti. Az ellentét szövegszervező ereje a szerkezet egészére kiterjed. A külső, világi élet, valamint a gyarló emberi természet szemben áll a keresztény önfeláldozás és erkölcs eszméjével. A főhős célja a keresztény morál és életvitel minél tökéletesebb megvalósítása, de ebben környezete folyton gátolja.

A regény három részből áll, ami utalhat a Szentháromságra, Margit egész életében az Istennel való misztikus eggyéválásra törekszik. Az első rész Veszprémben játszódik a Szent Katerina-klastromban, Margit kilenc év körüli kislány, ez az egység az első áldozáshoz járulásával zárul. A második és a harmadik rész története a boldogasszony-szigeti kolostorban zajlik, végigkíséri Margitot kamaszkorától egészen a haláláig, ami huszonkilenc éves korában következik be. Az első két részben a narrátor gyermekéveit és serdülését beszéli el, a királylány-apáca folyton konfliktusba kerül környezetével és próbatételeket kell kiállnia. Ezek az egységek dinamikusabbak és mozgalmasabbak, mint a harmadik rész, ami sok állóképet vonultat fel, az apácák életének lezártságát érzékelteti.

A történet zárt térben játszódik, Margit alig hagyja el a két említett zárda falait. Kisgyermekkorát az ő visszaemlékezéséből és Olimpiádisz, a dajkája elbeszélése nyomán ismerjük meg. Mindössze az új kolostorba költözéskor kerül ki a külvilágba, majd amikor az öccse halála után apját meglátogatja Budán. Két helyszínen tárulnak fel egy viszonylag hosszú időszak, húsz esztendő történései. A szűk külső térnek és a terjedelmes időnek ez a kombinációja a lelki élet elsőrendűvé válását teszi lehetővé. Megnyitja az utat az ábrándozások, a látomások, a lelki konfliktusok ábrázolása előtt. A klastrom közössége is állandóságot mutat, a szereplők szinte végig azonosak, a jellemek inkább statikusok mint változóak, habár előfordulnak átalakulások a magatartásban, a személyiségben.

A REGÉNY KÖZÉPKORI VILÁGKÉPE – DÉMONIKUS SZIMBOLIKA

„A világot olyasképpen képzeltek, mint a jón természetfilozófusok: a Föld kerek tányér, végtelen tengerek övezik, s hogy a tengeren túl mi van, az már bizonytalan.” Így ismerteti az akkori világelképzelést Kovács Kálmán a regényről írott tanulmányában.

Northrop Frye már korábban idézett mitopoétikai művének második esszéje a szimbólumok elméletéről szól. A szimbólumot az archetípus átfogóbb kategóriájához sorolja. „Az archetípusok asszociatív nyalábok”, két fő fajtájuk a kulturális archetípus, mint például a kereszt, és a konvencionális

---

asszociációk, például a fehér színt a tisztasággal társítjuk. Leszögezi, hogy nincsenek szükségszerű asszociációk, amelyek állandóak és változatlanok lennének.

A kanadai irodalomtudós a démonikus szimbolika tartozékai közé számítja a pokol, az ördög megjelenési formáit, ami a metamorfózis révén számtalan alakot fölvehet. Margit mindent és mindenkit, aki Istentől és az égi szférától elvonja, a Gonosz incselkedésének tart. Ezek feltérképezésénél felhasználom Csapó Julianna szövegolvasatát, aki mind az égi, mind a földi, mind az alvilági jelenségeket számba vette.

A középkor pokolkultusza erősen áthatja a szereplőket, az örök bűnhődés helyét úgy képzelik el, hogy a vulkánok járatai vezetnek oda, s ha túlfűtik az ördögök a poklot, akkor a lángok kicsapnak a lyukon.

Csapó Julianna egy olyan hasonlatréteget fejt fel, melyben állatok és növények szerepelnek, a különböző szférák küzdelmét érzékeltetve. A rossz, az emberi gyarlóság megtestesülhet kecske, borjú, kutya, macska, ló, bika és disznó képében.

Amikor Margit leforrázza Zsuzsi néni kezét, majd büntudattól hajtva megharapja a saját kezét, dajkája az „ördög” cselekedetét látja az esetben. Am Virág, az egyik leánytársa kiosztja Margitot: „rémültödben megrágod a kezed, jön Olimpiádisz soror, osztán majd csudát lát benne.”

A középkori emberek naivságát mutatja, hogy minden bajt, betegséget, amit nem értettek, nem tudtak megmagyarázni, az ördög művének gondoltak. Így mikor Margit gyermekként derekára köti dajkája ciliciumát, és természetesen nem bírja fájdalom nélkül viselni, mindenki a Gonosz rontását látja szenvedő arckifejezésében. Ezúttal Olimpiádisz nyugtatja meg a többieket: „A ciliciom öl téged, verágocskám”. Amint a kislány mestere cellájában várakozik, eszébe jut annak intése egy legyet látván: „Ördög légy képében is megkésértheti az embört.” A fekete bakkecske, amivel Ancilla sorort becsapják, szintén a bűn jelképe.

A királyleány úgy érzi, miután dajkája lánya, Erzsébet megérkezett, hogy az nem szereti már. A családjá is hiányzik, s gyermektársai között sem találja a helyét. A magány, a féltékenység és a megkeseredés borzalmas látomást robbant ki benne: a pokol képét látja, fortyogó üstökben fő az egész kolostor, még apja és anyja is.

A veszprémi zárdába látogató Sára asszony a farkasok rémtetteiről mesél, a vadállatok gyermekeket, sőt felnőtt embereket raboltak a télen; a farkas hagyományosan a Gonosz állata. Kormos, a klastrom kiskutyája fekete; a keresztény szimbolikában a fekete kutya a hitetlenséget jelképezi. Margit nagyon szereti a jószágot, ez az érzés annyiban tekinthető az ördög cselve-

---

tésének, hogy később maga tartja a Gonosz csábításának, ha valakihez, valamihez túlzottan kötődik.

Az egyik esti felolvasás egy Örszébet nevű leányról szól, akit jegyese képeében szállt meg az ördög. A történet hallatára egy ifjú novícia, Benedicta, akinek a vőlegénye, Ákos ör a tatárok elleni harcban esett el, a felolvasó soror kezéből kitépte a kódexet, és „tiporta, rúgta, mint a megvadult bika”. A valószínűleg epilepsziás rohamot kapott lánytól egyedül Margit nem riadt meg, kezét a karjára tette, és lecsillapította. A veszély elmúltával értette meg: „szemtől szemben állott a Pokolbélivel... Benedictát is a jegyes utáni vágy búsította, Ákos ör képeében szállta meg az ördög.” Tehát a szerelmet és a szerelem utáni vágyat a Sátán munkálkodásaként nézte. Később a betegházban fekvő Benedictán Anselmus atya elvégezte az ördögűzés szertartásait. A leány hónapok múlva épült fel teljesen levertségéből.

A következő évben Margit az első áldozásra készül. Olimpiádisz sororral a halálról elmélkednek, a királylány elfelejti halálfélelmében dajkája egykori intését a léggel kapcsolatban. „Gyenge kis hang siránkozott benne: nem, nem, nem... nem akarom! Mint a légy, melynek keserves zümmögését itt hallgatta egyszer ebben a cellában, szűkölt benn a rémület.” Olimpiádisz arra tanítja védencét, hogy meg kell tagadni azt, mi halandó, s azt kell megragadni, mi örökkévaló. Vagyis annak kell élni, amin nem fog a halál hatalma.

Anselmus fráter közismert története, amit már számtalanszor elbeszél a sororoknak, a bor általi megkísértésről szól. Egy ízben a sok bortól aludt el imádság közben, erre kiöntötte a maradékot az ablakon, „a korsót összerörte, s azóta nem incselkedik vele a Pokolbéli.” Más alkalommal az ördög kenyér képebe búj, böjti fogadalma megszegésére ingerelte, de a barát ellenállt. Ezek a történetek a középkori hitvilág bemutatását szolgálják, hiteles atmoszférát teremtenek Margit alakja köré. Csenge, az egyik gyereklány megfigyelései nyomán Anselmus frátert és Aquinata sorort mindenki árgus szemekkel vizslatja, észreveszik a köztük támadt vonzalmat, bár erről ők szót sem ejtenek, csak zavartan köhécselnek. „De mégis, a pokolbéli kísértő ott incselkedett körülöttük”. Az elbeszélő nyitva hagyja a csábítás kifejtését, annyi közöl, hogy a Nyulak szigeti zárdába sem Anselmus atya, sem Aquinata soror nem tart az apáccal.

A második részben Margitnak a testiségből fakadó kísértések egész garadájával kell szembenéznie. Első kísértő álmában Benedicta novícia képeében zaklatja a Gonosz, az ő csókjaitól riad fel. Margit retteg az emberi nemmel való végzetes azonosságától. Reggel „egy nagy, sötét, vastag éjszakai pillangót” talál cellájában, melynek még a vére is fekete, azt gondolja, az ördög ezúttal pávaszemes pillangóként próbálkozott nála.

Egy őszi éjjelen újra előveszi Margitot az érzéki sóvárgás: „Fájó feszülés égett a mellében, nehezen lélegzett, szíve sajgott, mintha megint beleütötték volna a tompa hegyű, láthatatlan kést. Ördög kése ez.” Reggelre kelvén nagy változást észlel testén, Olimpiádisz világosítja fel, hogy most már nagylány. Margit lázadozik e természeti törvény ellen, gondolkodásmódja szerint vereséget szenvedett: „Hát hiába akart olyan lenni, mint Isten szentjei, hiába királyleány... Olyan tisztátalan asszonyi állat, mint a többi.” Ám mindig rátalál az újrakezdés tartalékerőire, most válik igazán fontossá, hogy legyőzze önnön testét. Szembeszáll mindenkivel, aki könnyíteni akar dolgain.

Egyik este két asszony egy fiúgyermeket hoz hordágyon, akinek a lábai össze vannak zsugorodva. Péterfia Istefán a klostrom kórházába kerül Margit kérésére. A sororok mind örvendeznek, csak Benedicta fogadja mogorván. „Szép, gömbölyded arcán kellemetlen sértődöttség, irigység sötétlett”. Számon kéri Margitot, hogy másként szereti a fiút, mint a többi beteget. Erre Margit felteszi a leleplező kérdést Benedictának: „S vajon mért késérte ördög álmomban éppen a te képedben!” A novícia elpirul, majd azt javasolja, vizsgálja meg lelkét a cellájában este, s rá fog jönni, hogy hazudik: „Én már megvizsgálám az enyémet. És tudom, hogy bínös valék.” Amint elballag, Margit töprengve néz utána: „Tám igaza vagyon.” A Gonosz tehát képes az embert a jócselekedetein keresztül is megkísérteni, ha valakit ápol és gondoz.

Benedicta és Alexandria azt javasolja, hogy pusztítsák el a fekete macska kölykeit, ami hisztérikus tiltakozást vált ki a többiekből. Még Margit is azt kívánja, hogy bár büntetné meg őket az Isten kegyetlenségükért. Álmában az anyamacska és a kölykök felugranak az ágyára, s dorombolva-nyalogatva hízelegnek neki. A macska férfivá változik, s a leány felismeri: „Te a gonosz lélek vagy!” Ez a büntetése, mert neheztelt Benedictára és Alexandriára. A flagellum ellenszeréhez nyúl.

Margit az új priorissza, Olimpiádisz beiktatásának estéjén tudja meg, hogy a cseh király őt kéri feleségül apjától. A novícia szembeölydál szülei-vel, az egyház és a kolostor érdekeivel, külpolitikai szempontokkal. Mindenki őt hibáztatja, de vádolják a provinciális és a priorisszát is az elhibázott nevelésért. A leány teste-lelke tiltakozik a terv ellen, s megkeseredettsége mindenkiben ellenséget lát. „Úgy érezte, ördögök gyülekezésében ül, csak lesik az alkalmas pillanatot, hogy a nehezen felépített épületet, lelke tisztaságának és tökéletességének hófehér épületét romba döntsék.” Tehát egész környező világa a Gonoszé, amennyiben el akarja őt tántorítani szándékától, hogy Krisztus menyasszonya legyen.

Újabb próbatételt egyik ápolta, az öreg Erzsébet soror halála jelent. Megpróbálja legyőzni halálfélelmét a holttest mellett virrasztván: „Tudta, hogy ez az a rém, amely legkönnyebben fellázítja a lelket Isten ellen. Ez az a titok, mely kísérletbe viszi a legerősebb hitet”. A kísértéseket általában önsanyargatás, vezeklés követi, ez alkalommal Isten megvilágosodással jutalmazza, feltárul előtte minden titok. Így kapcsolódik életében szükségszerűen össze az alvilági és az égi szféra.

Az apácák egyik neveltje, Margaréta hercegisasszony abban leli örömét, hogy rémítgeti a sororokat. Margit szöges ciliciumát is felfedezi, amit a királylány csütörtöktől vasárnapig szokott viselni, mindenkinek elpanaszolja, hogy a szöveg öv megszurta a kezét. „Margit egyszer csak arra ébredt, hogy fél ettől a kislánytól, és szíve mélyéből kívánja, bár vinnék el innét.” De rajtakapva magán bűnén, még több aszkézist ír elő magának. Bátyja gyermeke, a kis Erzsébet iránt érzett anyai szeretetét is aggályosan szemléli. Megfordul a fejében: „ha neki ilyen lánykája lenn.” Beleborzong, hogy az ördög ártatlan gyermek képében környékezi meg.

Élete legnagyobb megpróbáltatása a családi viszály atyja és bátyja között. A harc a kolostor lakóit is megosztja, Margit pedig elhatározza, testi mivoltában töri meg „ördög hatalmát.”

Öccse halálhírére Margit elhagyja a zárdát, hogy meglátogassa édesapját budai palotájában. A profán világot teljes egészében a Gonosz hatalma alatt állónak tartja. „Margit torkában rémület szorong, szaporán suttogja imádságait, szemét lehunyja, fejét lesüti... Ördög pedig kiveti szőrös hasát az alkonyatnak, szája szélesen vigyorog, torka röhög, vakarózik, és nagyokat ver a combjára. Szemérmetlenül kitarja tagjait a világ elé.” A külvilág Margit számára ismeretlen, ezért ijesztő, ezen felül szépségeivel elvonja őt Isten keresésétől. Az ördöggel való csatázás, ami legtöbbször tulajdonképpen természetének, ösztöneinek a megfékezése, környezetének a meggyőzése, végigkíséri az árpád-házi királylány egész életét. S Margit végül minden próbálkozásán győzedelmeskedik.

APOKALIPTIKUS SZIMBOLIKA

Frye elméletében az apokaliptikus képesség a démoni szféra ellentéte, ugyanúgy számtalan módon megnyilatkozhat, mint az alvilág. Itt nem korlátozhatjuk az embert két természetes elemére, a földre és a levegőre. A tűz az ember evilági élete fölötti szintet, a víz az élet alatti szintet – de nem ártó értelemben – képviseli.

Margit első furcsa dolga, amit később csodának magyaráznak, a kézforrázás epizódja. A lószőr-cilicium kipróbálásakor sem értik, mitől oly sápadt, s mért rángatja a derekát, nagy csödület támad körülötte. Csak Olimpiádisz tudja, hogy az övtől szenved, a többiek égi jelnek gondolják. A kislány zokogásának okát az egyik vacsoránál – éppen halott néniére gondol – szintén izgatottan találgatják. Margit meglepő válasza: „Csak úgy magamtól sírék, mert hallám a halált.” A felolvasás az élet és a halál párbeszédéről szól, a sorok mégis elcsodálkoznak, hogy csupán a nagy átélés rikkantja meg a lányt.

Margit egyre határozottabban utasítja el az új kappát, a konyhán mosogatni segít, majd nem akar mosdani. Tekintete mindig cellája kőkeresztjén pihen meg, ami szokássá változtat rendkívüli helyzeteket. Ha sokáig nézi a feszületet, nekilódul a képzelete, s áttemeli a látomások világába. „Konkrét szemlélet és beleélés – ez vezetett el a látomás képességének a megszerzéséhez. Imát imára halmoz, addig veti a véniákat (önsanyargató térdreborulási mód), míg a térde véres, dagadt nem lett, „s a könyöke olyan, mintha ló farkán hurcolták volna meg.” Ekkor tekintenek először szentként rá. Leánypajtásai mind bocsánatot kérnek tőle, még Alincsa is, aki sokáig kételkedett tettei őszinteségében. Egyedül Csenge marad engesztelhetetlen iránta, irigysége gyűlölködővé teszi.

A megszállott Benedicta lecsillapítása után válik világossá Margit számára, a Gonosszal szállt szembe. A térdeplőre roskad és imádkozik: „érezte, ahogy az Atya lehajol hozzá a magasból, a sötétségből, hóna alá nyúl, s emeli, emeli fel, magasra, a mennyezetig, azon is túl.” A betegházban lábadozó Benedicta arra kéri, hogy ő meghal, imádkozzék a koporsójánál. Margit válasza megijeszti: „Nem halsz meg hamar, Benedicta. Én hamarabb meghalok”. Ez a jóslat korai haláláról előrevetíti további önsanyargató cselekedeteinek mértéken felüli voltát.

Margit húsvét vasárnapján töredelmes gyónás után járul az első áldozáshoz, e nagyböjti időszakban ismerkedik a Mária-kultusszal, a planctust a misére jövő néppel együtt énekli. „S amikor az ostyát felényújtotta Anselmus fráter, úgy érezte, két erős kar lenyúl érte, megemeli s viszi, viszi fel, a magasba”. Margitnak szinte természetes képességévé vált a látomásba áthajlás.

A Nyulak szigeti klostromban Margit órákat tölt az egyházban, amikor senki sem tartózkodik ott, s megbővülten mered a hatalmas kőfeszületre, iszonyattal tölti el a keresztalál kínja.

Azon az őszön, amelyen nagylánnyá lett, Margit kitakarítja az udvar végén levő árnyékszéket. Ehhez a munkához, senkinek nem volt kedve, folyvást halogatták. Olimpiádisz megbotránkozva cipeli el onnan: „Hát az

---

hiszöd, disznóólban vagy, nem klastromban?” A bepiszkolt ruhájú leányt a fürdőházba vezeti, s tanácstalanul töpreng: „Mi lész, te? Szent lész avagy igön nagy bínös?” A sororok ismét izgatottan beszélnek róla, megoszlik a véleményük.

Margit hírneve túljut a klastromon, vasárnaponként egyre többen látogatják meg a közbenjárását kérve. A királylány mindenkit meghallgat, biztat, vigasztal. Odaadóan ápolja a beteget, köztük a beteg lábú Péterfia Istefánt, aki rajongva szereti: „Csak azt akarta, hogy Margit ott legyen mellette, s tegye a kezét a térdére... Erre legélesebb kínjai közepette is elmosolyodott, ragyogó bogárszemét, mint valami kiskutya, rászegezte Margitra, s úgy rázogatta a fejét, mintha közös titkuk lenne.” A kutya hűségzimbólum, a hasonlat a fiúcska ragaszkodását érzékelteti. Arról beszél, hogy majd feleségül veszi, de Margit szabadkozik, hogy ő apáca lesz. Istefán elmondja, hogyan szerzi vissza Batu úrtól Margit atyjának piros sátrát, s majd abban fognak lakni.

Olimpiádisz beszámol a királynénak, hogy Margit lőszőrliciumot visel, böjtnapokon egész éjszakákat átvirraszt, s a konyhán, a betegházban a legdurvább munkákat végzi. Mestere és édesanyja nem tehetnek egyebet, mint aggódnak és imádkoznak érte.

Kísértő álmát követően, amelyben a fekete macska férfivá változik, Margit horgas korbáccsal bünteti meg érzékeit. Az aszkézis eredménye a levitáció: „elvesztette a súlyát, a szűk cella falai kitárultak, a mennyezet eltűnt, s ringató, lüktető lebegésben emelkedett magasra a hideg kőkockákról.”

Jolent soror egyszer látta, hogy „Margit nem is állott a kövezen, amikor imádkozott, hanem egy jó arasszal a pádimentum fölött lebegett.” Elena soror pedig azt vette észre a templomban, „hogy Margit feje fölött fehér égi fény villog.” Figyelmezteti is erre a novíciát. Margit boldogan emélmelkedik a fénysugárról: „ez az a tűz, mely az apostolok fejére leszállott pünkösöd napján... A Szentlélek égi tüze ez”. Margiton tehát láthatóvá válnak a szentek, boldogok attribútumai, Isten nyilvánvalóvá teszi, hogy kiválasztotta.

Amikor a cseh királlyal össze akarják házasítani, az egyik sorort megbízza, hogy a kertésszel készítessen egy sündisznó bőréből flagellumot, s ezzel a kegyetlen szerszámmal diszciplínáltatja magát. „Ilyen flagellumot senki sem használt a klastromban, a legkegyetlenebb korbács egy több ágú, horgas szíj volt.” A novícia Benedictát tartja a legmegfelelőbbnek a korbácsolás elvégzésére, akit elutasított rajongása agresszívvá tett: „addig verte, míg ki nem hullott kezéből a korbács. Akkor sírva térdelt mellé, könnyeivel áztatta mezítelen vállát, rajongva csókolta vérző sebeit.” Istefán könyörög Margitnak, hogy ne menjen a cseh királyhoz, a leányt még ez a kérés is kínozza.

Margit „lassanként észrevette, hogy már nem is ebben a világban él, jól-lehet minden gondolatát és figyelmét e világból való munkáknak, szegényeknek, betegeknek szentelte.” A reális érdekek láncolata nem az ő világa: „ha a valóságos világ földjére tette a lábát, már sülyedőben volt, már elszorította szívét a magány hideg fuvallata.” Ő csak a transzcendencia homályán át tudott ide visszapillantani.

Felavatása után Margit nem ölt új kappát, sem új vélo mot (fátylat), mindenféle posztókból foltozza meg viseltes köntösét, vagy használt vélo mot kér. Két ciliciumot hord: az egyik lószőrből és gyapjúból, a másik lófarokból és tehénfarokból készült. Fejét, ruháját ellepik a tetvek, aminek oka: „Fejét meg nem mosta, csak a kezét, arcát öblítette le. Lábát térdén felül víz sohasem érte.” Az árpád-házi királylány az aszkézissel jegyezte el magát.

Margit egy fazekat Csenge előtt kikap a tűzből, aki a versengés hiábavalóságán felbőszülve egy mocskos, vizes rongyot vág Margit arcába. „Ebben a gyors, váratlan pillanatban érezte, hogy Jézus, a szelíd vőlegény ott áll mellette, csendesén ránéz és mosolyog.” Az égi jegyes sorsában való osztozás boldogsággal és szelidséggel tölti el.

Csapó Julianna véleménye szerint az emberi test leírásai Krisztus megkínzott teste körül rendeződnek. Istefán, a beteg kisfiú bordái „Margitot Jézus Urunk bordáira emlékeztették.” Margit testi mivoltában is illeszkedik a vállalt eszmerendszerhez: „sovány vállából élesen ütött ki a vállperc karéja, bordái egytől-egyig látszottak”. A behunyt vagy ragyogó szem az elragadtatás jelzője. A lehajtott fej akár a lesütött szem az alázatosság szimbóluma. A templom nagy kőfeszületén az Üdvözítő „fejét jobb vállára hajtva, és szemét behunyva, homlokán a töviskorona vastag, éles tüskéivel koszorúzva” függ. Margitot révületben töltött pillanataiban láthatatlan karok emelik a magasba, ő pedig karjait szétterjesztve várja a lebegést.

A krisztusi közeg jegye a madár, ami az eget és a holtak égbe szállott lelkét jelképezi. Margitnak „madárszárnyként remegő keze” van, Benedicta „madár-Margitá”-nak becézgeti. Olimpiádisz „arnyverág”-nak, „verágocskám”-nak szólítja Margitot.

Csapó Julianna a regény színszimbolikáját részletesen elemzi, én néhány, az égi szférát jelző színre térek ki. A fehér lehet a megtisztulás, az újjászületés, a feltámadás színe is. Margit fehér teste gyakran kerül az elragadtatás állapotába. A cseh király elé készülő királylány fehérbe öltözik. Amikor Béla és István beháborújának vége, újra „látta a fehér szárnyú, szikrázó angyalok légióját, a lassan alálibegő, csillagos hajú Asszonyt és Jézus Úr szelíd, mosolygó arcát.” Leccapolja a szögekkel kivert vasövet derekáról, és szöges saruját ezután csak csütörtöktől vasárnapig viseli. Ahogy távolodik Margit a

---

földi világtól, úgy fokozódik fehérsége, mint fehér árnyék suhan a folyosókon.

Fekete színű a kolostori öltözék. Amikor Margitot felavatják, „megfeketézik”, akkor válik teljes egészében Jézus elkötelezettjévé; a fekete itt a világmegvetés, az áldozat szimbóluma.

A föld vonzatkörét a piros arc, az égiekhez való tartozást a vörös szem jellemzi. Így ritka kivétellel mindegyik apáca szemhéja veres. A szürke a holtak feltámadására, az újjászületésre emlékeztet. Margit elnyűtt fekete kappája szürkévé fakul, István és Béla viszálykodása idején „szürke árnyékhoz” hasonlatosan jár, arcát „szürkébe hajló sápadtság” lepi el.

Az alázat és szegénység színe a barna. Margit haja dióbarna, szemei barnák. A királyi család férfitagjai is így néznek ki. Benedictának „nehéz, barna haja van”, Istefán „göndör, világosbarna” hajú. Margit elgondolása szerint a gyermek Jézusnak „göndör, olajbarna” haja van. Az arany az utolsó stáció az égi világhoz való közeledésben, sőt maga az égi világ. Margit istenképzete a hatalmas úr a fényes várban.

Erzsébet soror halálakor Margitnak a tökéletes megvilágosodásban van része: „A felismerésnek ebben a csodálatos, váratlan, érthetetlen pillanatában látta, testi szemeivel „látta”, ki az Isten... életek milliói indultak ki tőle, és tértek vissza Hozzá, s Ő egyszerre látta a kezdetet, mely Benne volt, és a véget, mely Hozzá tért... olyan világos és tiszta volt, amilyen csak akkor lehet valami, ha égi értelem sugara tűz a lélekbe. Margitot élete utolsó szakaszában állandó ekstázis keríti hatalmába. „Hóhér nem gyűlölte oly hidegen áldozatát, ahogy ő a maga testi mivoltát. Nem maradt rejtve hidegen őrködő elméje előtt semmi, ami a test természetéből, vágyaiból, lázadó gyengeségéből támadt.” Az átszellemülés, az égi tűzből részesedés ára a földi szükségletek megtagadása.

Apja halála megérteti vele, „hogy a halál az utolsó lépés Istenhez.” Saját halála bekövetkezését tíz napra jósolja. Az agónia pillanatképei álomszerű, csendes önkívületben mutatják, amelyből néha a valóra réved: „úgy érzi, a test, mely annyiszor megtagadta szolgálatait, most széttágul, szétszóródik a végtelen térben, nem fáj semmi, nem kínozza szomjúság vagy éhség, fáradság vagy álom. Mintha a keze sem az ő keze lenne már, meg tudja ugyan emelni, de úgy tekint rá, mint valami idegen tárgyra... Jó így feküdni, szabadon, könnyen, szinte a magasságban lebegve, mintha ringató hullámok vinnék, emelnék egyre feljebb.” Végül a tizenharmadik napon egyesülhet jegyesével.